

## Теорија изнад теорије - који је понуђени пут?

- Четири тезе за једно необавезно размишљање -

Садржај Кокине књиге представља изазов за историчара истраживача. Сјајни, инвентивни Кокини ставови о друштвеној улози историјске науке, о самој историјској науци и њеним основним циљевима, несумњиво изграђени на богатом и свеобухватном истраживачком искуству, обогаћују како сазнање тако и размишљање сваког мислећег историчара. Упркос доста крутом шематизму у уобличавању теоријских ставова, Кока оставља довољно простора, а тиме и слободе, за домишљања, критичке опсервације и практичну применљивост својих идеја.

Три чињенице, чини се, одређују Кокину „стајну тачку” у односу на истраживаче спремне да надограђују његове идеје и примењују (критички ревалоризоване) теоријске постулате у практичним истраживањима: 1) Кока не гради уобличен систем „теорије историје”, чиме је избегнута опасност апсолутног прихватања или апсолутног одбацавања његових почетних и закључних ставова; 2) традиционални приступ историји Коки је подједнако стран, колико и уобличавање теоријских погледа у затворен систем филозофије историје, тако да се, приликом размишљања о његовим полазним теоретским одредиштима, морају консултовати готово сви сазнајни продори које су у теорији историје досегли модерни правци у развоју историјске науке током 20. века; 3) Кока превреднује важност теорије за историчарев рад, тако што је уздиже на ниво по значају приближно једнак историјским изворима.

Уважавајући ову стајну тачку, покушаћемо да уобличимо у тезе неколике критичке опсервације које су нам се наметнуле приликом читања Кокиних огледа. Те опсервације не представљају критику Кокиних ставова већ пре личну запитаност над отвореним проблемима.

### 1) НАЛАЗИМО ЛИ СЕ ПРЕД ИЗАЗОВИМА ИСТОРИЈЕ ТЕОРИЈА?

Давање великог значаја теоријским промишљањима самих основа историјске науке битно је унапредило развој савремене историографије у 20. веку. Ипак, теорија историје као да је постала посебан правац у савременој историјској нау-

ци. Данас, на крају 20. века, као да се поставља проблем шта је старије теорија или реконструкција прошлости. Да ли ћемо на теоријски постављеним основама реконструисати прошлост или ћемо преко реконструкције прошлости доспевати до теорије историје? (Извесно је да је у Кокином случају реч о другом приступу, преко реконструкције до теорије, али његова теоријска полазишта допуштају и сугеришу други пут - преко теорије до реконструкције.) Шта је у датој двојности услов без кога се не може? Теорија или реконструкција (историјски извори)? Може ли се просветитељство разумевати и као наметнуто „идеолошко просвећивање”? Односно, да ли је теорија о „крају историје” просветитељска или је можда ипак реч о „идеолошко-просветитељским” ставовима? Када, теоријски, говоримо о повреди научне објективности - како се морамо поставити према теоријама о „освајању”, „откривању” (!?), односно о „окупацији” или „христијанизацији” Америке. Која је од тих теорија применљива на конкретна историјска збивања? И да ли је и једна од тих теорија научно применљива, односно да ли су све те теорије применљиве истовремено? То је важно питање! Исти проблем се отвара готово у свим колонизационим и деколонизационим процесима. Постављање теорије историје у први план сличи математичком или физичком принципу формирања теорија које се тек накнадно експериментално доказују. Због тога, намеће се као мотив за размишљање - да ли то (историјско) време садашње представља прелазно раздобље мутирања теорије историје у историју теорија. Ка времену доминације историјских формула и једначина.

2) ДА ЛИ СЕЛЕКТИВНОСТ ЧИЊЕНИЧНОГ МАТЕРИЈАЛА И ЈЕДНОСТРАНОСТ ПОТИЧУ ИЗ ИСТЕ МИСАОНЕ МАТРИЦЕ? Питање од спорне важности, наизглед, када се разматра целовитост теоријског дискурса, али од кључне важности када је у центру посматрања научност, односно „партијност” историографије. (О разматрању детаља уп. стр. 257-258.). Начелно, селективност (селекционисање чињеничног материјала у поступку сазнавања прошлости), укалкулисана је у истраживање. Њен интензитет се смањује, и готово замире, када се истраживање врши у старијим периодима прошлости (нпр. проучавалац античке историје је у позицији да истражи целокупан корпус доступних историјских извора - насупротив истраживачима савремене историје, пред којима је кључни проблем квантитета историјских извора), а постаје актуелно (и кризно) када се на скали времена приближимо савременом добу. *Насуiproй* томе, једностраност („партијност”, пристрасност), којом резултира истраживање нужно се намеће као *свесно йосйављен циљ йре истйраживања*. Дакле, у конкретном случају, није реч о јединственом процесу који је двостран и унутар кога се граница раздвајања „може лако прекорачити”, већ о два различита процеса чија су полазишта готово супротстављена. Њих раздваја (и по томе им разликујемо полазишта), бар у 20. веку, НАУКА/НАУЧНОСТ. Дилема о томе, на који начин селективност прераста у једностраност, заправо прераста у питање: да ли су научност и научна објективност могући? Због тога такву дилему треба (и хеуристички и теоријски) одбацити. Научност/научна објективност су могући. Битно је питање полазишта.

3) ДА ЛИ ЈЕ УПОТРЕБНОСТ СТАТИСТИЧКИХ НИЗОВА АПСОЛУТНА? Односно, ДА ЛИ ЈЕ УПОРЕДИВОСТ СТАТИСТИЧКИХ НИЗОВА ОСТВАРИВА? Квантитативна историја начинила је несумњиве сазнајне помаке у 20. веку. Ипак, можемо ли таква достигнућа апсолутизовати? Кокин пример

(стр. 181-189), чини се да прераста у своју супротност. Могуће га је применити само у оквирима традиционалних образаца поимања прошлости, спутаних државним границама и одређених радом државних бирократија. Такав приступ (несвесно израстао из властитог истраживачког искуства) намеће неколико питања:

а) Како се може, статистичким низовима, изучавати једна структура ако је евидентно да целом структуром недвосмислено управља, организује је и усмерава политички (тоталитарни) центар моћи? (Нпр. како, којим методама и према ком моделу се може истраживати село и привредни токови на селу у Совјетском Савезу двадесетих и тридесетих година 20. века ако се има у виду јасна политичка и идеолошка одлука о колективизацији. Исти проблеми се поново јављају приликом изучавања успоставе режима „Народне демократије” у Источној Европи након 1945. године.)

б) Како се може научно оперисати јасно фалсификованим статистичким низовима? Појава „политичке статистике”, односно статистике коју је идеолошким и политичким (тоталитарним) центрима моћи прилагођавао нижи бирократски апарат, суштински заоштрава проблем употребности статистичких низова у научној реконструкцији прошлости и то због два разлога. Прво, како, којим методама и да ли уопште приступати изучавању „фризираних” статистичких низова? (Чиме је оптерећена историја целе Источне Европе у 20. веку). Друго, да ли се такви статистички низови могу и *смеју* користити ради упоредних анализа? (Нпр. индустријализације и модернизације једне од земаља источне и једне од земаља западне Европе, током друге половине 20. века примера ради, Албаније и Финске.) Какви ће се резултати добити и да ли ће ти резултати бити научно провериви и *научно објективни*? Што усмерава наша *теоријска* разматрања на ново питање: није ли Кокина теорија (западно)европоцентрична, примењива само на један простор и један *систем чији је развој континуиран*? Да ли се може (подједнако) примењивати на велике дисконтинуитетне развојне токове?

в) Када размишљамо о упоредивости различитих статистичких низова (индустријализација, модернизација) како превладавати неоспорне историјске чињенице, какве представљају: однос, рационална-ирационална друштва, разлике у културама и традицијама, психолошка ограничења, различита поимања простора, схватања важности и значаја појединих догађаја, чињеница и целих процеса, чак и различита важност и вредност појединих језичких термина у простору, али и у времену?

Те три дилеме представљају логичан увод у четврту тезу:

4) ДА ЛИ ЈЕ ПРОМЕЊЕНА ПАРАДИГМА НАУКЕ КОЈОМ СЕ БАВИМО? Јесте. Али то није „историјска социјална наука”. Парадигма је измењена у дугом, тровековном процесу који су коначно, почетком 20. века уобличили француски аналити. Тежња ка промени парадигме и оригиналност саме промене њихово су дело. Троугао - простор, време, човек; коме је у центру структура; не представља промену парадигме сам по себи, нити је парадигма измењена преношењем тежишта на структуру (у неким случајевима институцију); већ преношењем моћи сазнајног са делатне структуре (институције) која се изучава на делатног човека, који посматра, и разумева, кроз структуру и човека и време и простор. Први импулси те промене уочљиви су у просвети-

тељству (и ту их Кока тачно тражи и проналази), али као прапочетак а не као прави почетак, јер вишезначно и вишеслојно просветитељство у највећем обиму и својим главним током еволуира у (Коки несимпатичан и одбојан) историцизам. Услед тога се и промена парадигме не може смештати у 18. век, већ на прелаз из 19. у 20. век. „Историјска социјална наука” - промена парадигме? Не. Није најјасније у чему се огледа супротстављање „историје свакодневице” и „историјске социјалне науке” - обе представљају, заправо, структуре историјског времена, с тим што „историја свакодневице” представља хоризонталну, а „историјска социјална наука” вертикалну структуру. На тај начин схваћене, и једна и друга структура времена представљају тек пука средства (исто као и „историја менталитета”), за досезање коначног циља: СВЕОБУХВАТНОГ/ЦЕЛОВИТОГ РАЗУМЕВАЊА И РЕКОНСТРУИСАЊА ПРОШЛОСТИ, у складу са принципима НАУЧНЕ ОБЈЕКТИВНОСТИ.